

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Onomastica No. 6

Ю. М. ЛУЦИК

ДО МЕТОДОЛОГІЇ НАЗВОЗНАВСТВА

Contribution to Methods in Onomastics

Вінніпег

1953

Накладом Української Вільної Академії Наук

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES

Series: Onomastica

Editor-in-Chief: J. B. Rostovskiy

No. 6

ONOMASTICA

VI

G. M. LUCYK

CONTRIBUTION TO METHODS

IN ONOMASTICS

Topo- and Choronyms and Their Origin

1951

Winnipeg

Published by the Ukrainian Free Academy of Sciences

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES

Series: Onomastica

Editor-in-chief: J. B. Rudnyćkyj

No. 6

G. M. LUCYK

CONTRIBUTION TO METHODS IN ONOMASTICS

Topo- and Choronyms and Their Origin

Winnipeg

1953

Published by the Ukrainian Free Academy of Sciences

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК

Серія: Назвознавство
за редакцією Яр. Б. Рудницького

Ч. 6

Ю. М. ЛУЦИК

ДО МЕТОДОЛОГІЇ НАЗВОЗНАВСТВА

Топо- й хороніми та їхнє походження

diasporiana.org.ua

Вінніпег

1953

Накладом Української Вільної Академії Наук

Цю працю видано з допомогою

Канадійського Фармера

295 Market Ave.,

Winnipeg, Man.

I

Вступ

Правдиво каже Дюшен, що “простір має в собі щось незбагнуте для нашого розуму” (Д-37). Цей факт сам собою свідчить, що й мова простору не є легкою проблемою. “Простір — це також мова, німа мова, — каже Маутнер. — Коли хочете зрозуміти простір, мусите його міряти, описувати, будувати для нього слова” Простір—проблема геометрії. А “мова геометрії є також мовою в другій потенції і тому для багатьох вона трудна” (М—П, 289). ¹⁾

Труднощі в дослідях слів “україна” (що стало назвою “Україна”) та “країна” власне з того й випливають, що це — просторові (геометричні) слова. Просторові терміни відзначаються двома основними ознаками: вони 1) **абстрактні** (не зв’язані своїм походженням з сферою земної поверхні), та 2) в своїх основних значеннях виражають ідею **точки**, або **лінії** (межі). Труднощі в розумінні мови простору — тому, що це мова геометрії — між іншим призвели до численних суперечностей в поглядах на походження й перше значення слова “україна” (що стало назвою “Україна”), а також — на генезу й основну семантему слова “країна”.

Коли Я. Б. Рудницький заквестіонував спроби виводити згадані терміни від дієслів “краяти” й “украяти”, опрокидаючи концепцію їх мнимої генези на базі відношення до **землі**, та обстоював думку, що їх перше значення: ‘межа’, багатьом його погляди видалися непереконливими, бо — незрозумілими (Р). Це тому, що ці терміни він кваліфікував як такі, що ми їх тут класифікуємо в групі **геометричних**. А “мова геометрії для багатьох — трудна”.

До нашої теми належить той тип слова, що означає загально - абсолютну просторово - площинну величину, напр.

1) Див. бібліографічний показник в кінці статті. Ключ: буква-ініціал прізвища автора; римська цифра — том; арабські цифри — сторінка.

“сторона”, “край”, “країна” (крім слова “земля”), що його означимо технічним терміном: **хоронім** —, та її мікро-паратип, напр. “околиця”, “округа”, лат. regio; фр. environs; нім. Kreis і т. д., означений тут технічним терміном: **топонім**.

При досліді походження слів класи хороніма й топоніма пропонуємо виходити з двох основних заłoжень: 1) трактувати ці слова як приналежні до **одного типу**, бо вони означають **одно поняття** (окреслену територію), та 2) досліджувати походження цих слів у зв'язку з походженням цього власне поняття, яке вони означають, і що для його означання разом з ним зродилися.

II

Родовід просторових слів

Всі слова класи **хороніма** означають тепер окреслену територію (фр. territoire), цебто **землю** в значенні географічної фігури. Коли одначе розглянемо походження таких слів, як укр. “край”, “сторона” (гр. chora; англ. country) і т. д., то побачимо, що їх первісна ідея не виражала землі, дарма що вони тепер є термінами території та стали однозначниками слів “земля” (фр. territoire; нім. Land; англ. land; лат. terra). Слово “край” ще сьогодні зберігає свою стару ідею: ‘кінець лінії на пряму’ (об’єктивний полюс), а “сторона” — ‘лінія на пряму’ (вектор проекції); гр. chora спершу означало: ‘відстань’ (екстензію), а country походить від лат. contra ‘напроти’.

Значить, згадані терміни, що тепер означають окреслену територію (землю), первісно виражали геометричні елементи — абстрактні **лінії та точки в просторі**.

Покищо, ми ствердили, що походження тих слів, що тепер означають територію (землю), не мусить бути засноване на базі будь-якого відношення до географічної поверхні.

Хто виводить слово “країна” від дієслова “краяти”, той вважає що **крайням** були роблені фізичні знаки—границі (борозни) на **землі** і від них пішло слово “країна”. Але відомо, що за таким агроморфним принципом не можна вияснити слів “сторона”, “край”, country, raus і т. д. Попередня їх ідея —

це **лінії і точки в просторі**. Виринає питання, звідки ці слова взялися в просторовій системі, щоб означити в ній абстрактні геометричні елементи?

Походження геометричних термінів розглядаємо у зв'язку з походженням **основ** геометрії. А в науці немає сумніву, що “в основі геометрії лежать визначення та аксіоми . . . **Визначення** постали шляхом абстрагування властивостей реальних тіл (або їх границь), що окреслюють їх форму” (МСЭ—III, 97-8). Тим самим і просторові терміни являють собою ті слова, що первісно означали властивості, або границі реальних тіл (предметів) у просторі; після відірвання цих термінів від фізичних тіл, ужито їх як термінів абстрактної системи простору, напр. слово “сторона” означало бік фізичного предмета, а “край” — грань його. Після відірвання від предметів, слово “сторона” почало означати абстрактну лінію напряду, а “край” — кінець тієї лінії напряду та абстрактну грань простору (але не землі!).

Тому, що “країна” та “україна” — також **просторові** слова, то й вони мусіли підлягати цьому самому законові генези: спочатку означати властивості або границі, що визначали природну форму тіл у просторі, а згодом — абстрагувавшись від тіл — перейшли в систему простору, щоб виражати його абстрактну форму. Якщо ж вони не походять безпосередньо від тіл, то мусять походити від того слова, що від цих тіл походить, напр. від слова “край”. І так правдоподібно було. Напр. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер твердять, що слово “країна” є здрібнілою формою слова “край” (СГ—55). Аналогічні зразки таких демінутивів — це: “перій” — “періїна”, “вибій” — “вибоїна” і т. д. Слово “україна” імовірно походить від слова “країна” як сполука з прийменником **у**; первісно це була прибічностева форма ***и країну** ‘біля країни’, що стягнувшись в композит: **україну**, пересприйнялася як іменник в множині: (вони) “україни”, за зовнішньою схожістю до слова (вони) “країни”, а вже згодом з цієї псевдомножини вилонилася однина “україна”, за формальною аналогією до слова “країна”. Про це в нас була нагода писати ширше (М.-Л.)

III

Просторові слова — це мова простору, а не землі

Щодо деяких слів кляси хороніма — як було сказано вище — є певність, що їх походження не зв'язане з відношенням до **землі**; напр.: “сторона”, “край”, *chora*, *country* і т. д. А це значить, що і походження поняття **країна**, яке вони виражають, не засноване на ґрунті відношення до географічної поверхні; на перший погляд таке ставлення справи видається ніби нелогічним; бо що ж властиво могло уявляти собою поняття про **країну**, як не про обмежану **землю** (територію)?

Сугестію про цю мниму “нелогічність” дає різниця між старим і модерним способом просторового думання. Тут якраз і лежить причина, задля якої чимало модерних дослідників не можуть погодитися з фактом, щоб виображення про **країну** могло бути чимсь іншим, як виображенням про обмежану **землю**. Тому то вони походження слів “країна” та “україна” засновують на базі мнимого зв'язку з **землею**, вираженого нібито як “краяння” та “украяння” (!) землі. В науці завжди є такий тип “шкільного” мовознавства, яке вважає, начебто старі слова в глибокому примітиві передісторичних часів творилися за таким самим принципом, за яким творила б їх тепер модерна людина, як якщо б їй довелося це робити.

Тому тут до речі буде навести вчення О.О. Потебні: “Мова є засобом розуміти самого себе. Розуміти себе можна в різній мірі: чого в собі не помічаю, це для мене не існує і, розуміється, не буде мною виражене в слові. Тому то ніхто не має права вкладати в мову народу цього, чого сам цей народ у своїй мові не знаходить” (II-118).

Модерна людина не може уявити собі **країну** інакше, як тільки **землю** і тому вважає, що під час творення слів “край”, “країна”, “сторона” і т. п. у них таке саме поняття вкладали й прапредки. Тим часом одначе — було інакше. Ось напр. у греків не було різниці між **простором** взагалі та **країною**. У них слово *chora* означає і **простір**, і **країну**. Але це не значить, що під цим вони розуміли **землю**. Аристотель це поняття, що його вира-

жає слово *chora*, дефініює як відстаневе “розграничення обмежуючого та обмеженого тіла” (А—IV., 7, 5). Коли для Аристотеля **країна** і **простір** — це одно й те саме, і коли простір він не вважав ані за поверхню землі, ані за субстанцію, то тим самим у нього й виображення про **країну** не мало нічого спільного з виображенням про **землю**. **Країна** — це в нього **відстань** між точкою-центром та обмежуючою лінією. Центр і межу він визначив змислово як “тіла”. Сама ж **відстань**, це — коли запозичити для яснішого вислову термін у механістичного вчення про простір — “порожнява”, що прилягає до поверхні землі, але — не сама ця поверхня. Обмежована “тілом” “порожнява”, це — сказати б по — психологічному — т. зв. **екстензія**, цебто **простір**, що перцепований через спостереження положеневого відношення розділених предметів (**локальних знаків**), що з’єднані відстанню. Обмежована “порожнява” (екстензія) — це **країна**.

Власне, виображення про **екстензію** (а не про обмежану поверхню **землі**) прадавня людина виражала словами “країна”, “україна”, “край”, “сторона”, *raus*, *country*, *chora* і т. д., що ними ми тепер — завдяки зміні просторових понять — виражаємо виключно **землю** (територію). Натомість виображення про **країну** в пратворенні не могло зродитися на базі відношення до **землі**. Не дозволяла на це природа, — психологічні закони. Можемо ці онтогенетичні закони перевірити й у філогенезі. Для цього треба коротко спинитися над психологією простору.

Враження простору можемо відбирати в 2-ох конституантах: 1) **формальний** та 2) **реальний**.

1). Сприймання простору в формальній конституанті — це „спостерігання” його як **екстензії**. Щоб мати враження **екстензії** (**формального простору**), простір мусить бути **оформлений** (обмежований) розділеними дистанцією предметами (локальними знаками). Відстань між ними — це **екстензія**. **Локальний знак** може бути також тільки один. Людина (перцепуючий орган) спостерігає його як зовнішній предмет, а відстань між ним і нею дає враження **простору**. При цьому тут має місце т. зв. **проекція**, цебто просторове відношення зов-

нішнього предмета до перцепуючого органа (напр. людини). Явище проєкції характеризується як виображення про **напрям**.

2) В **реальній** конституанті враження **простору** відбирається через **рух** людини в просторі. В русі вона відчуває **протяглість**. Тут не треба мати локальних знаків (обмежуючого фактора), щоб мати враження простору. Тому, що в русі людина доторкається до поверхні землі, то через цей рух відчуває протяглість **поверхні**. Це є стимулований дотиком до землі сузбіг (коінциденція) **простору** з **поверхнею** землі, званий **локалізацією**, цебто приасоціюванням **простору** до землі та уто-тоження його з нею.

Базою зародження виображення про **країну** був зоровий (наглядний), цебто — формальний **простір** (екстензія).

Супоставляючи ці дві конституанти простору, Стовт каже: „**Це гідний уваги факт, що в зоровому просторі є проєкція, але немає локалізації**” (S—357).

Це значить, що в процесі творення виображення про **країну** мусів бути обмежуючий фактор (локальний знак), закономірною була також проєкція („**лінія**” **напряму**), але не могло бути жадного відношення до землі.

IV

Слово, що не виражало межі, не може виражати території

Формальний простір, на базі якого зродилося виображення про **країну**, є проблемою геометрії, що являє собою науку про **форми** простору. Формою простору є обмежуючий фактор. Простір можна спостерігати, мислити й називати виключно через **форму**. Тому то усі просторові терміни не можуть бути нічим іншим, як тільки найперше термінами форми, цебто обмежуючого фактора. Обмежуючим фактором є **лінія** й **точки-тіла** (точки-“місця”) в просторі, що ними займається спеціальна галузь геометрії — т. зв. **стереометрія**; тому то цей тип слова, що означає **лінію** і **точку** (тіло; місце) в просторі означимо терміном: **стереонім**. Слова класи стереоніма — це були **перші** просторові слова. Вундт каже, що в пратворенні найперше заіснували слова не для вираження **простору** (екс-

тензії), лише для означення місць у просторі. Враження цих місць давали собою точки положення конкретних предметів, що ними були ще раніш виключно змислові тіла. **“Саму ж просторовість можна було висловити не інакше, як тільки шляхом описання конкретних предметів”** (W—I (2), 82). Значить площинну екстензію (окреслену “порожняву”) означували за допомогою термінів, що означали конкретні предмети (локальні знаки), цебто — термінами обмежуючого фактора. Інакше бути їй не могло. Бо ж Ньютон у “Математичних принципах природної філософії” каже, що в т. зв. **релятивному** (щоденному; змисловому) просторі людина по суті має діло з **місцями** в просторі, а не з простором самим. Аристотель у “Фізиці” вважає простір феноменом відношень **руху** кривих і простих ліній. Тому зовсім закономірно термінологія простору — це найперше термінологія **ліній і точок**, цебто обмежуючого фактора.

Країна — це тип геометричної фігури, тому її походження треба розглядати в площині зародження планіметричного поняття. Процес ставання геометричної фігури можемо спостерігати наочно, описуючи вогнем на фоні ночі: **коло** (круг), **квадрат** і т. д. Основним геометричним елементом тут є **точка** (вогонь), що в русі творить лінію (траєкторію), яка своєю кривозімкнутою формою творить явище окресленої площі. Цей факт, що обмежування відбувається не на поверхні землі, а в повітрі (“порожняві”), не перешкаджає мати враження окресленої площі. Коли на тілі у 3-ох взаємно-протилежних точках зробимо натиски, отримаємо враження геометричної фігури—трикутника. Коли перестає існувати обмежуючий фактор: круг вогню, точкове натискання тіла, всамосіб зникає і враження окресленої площі. Отже, лінія і точка є абсолютним, а окреслена площа—релятивним фактом; бо вона являє собою лиш феномен функції обмежування, цебто кривозмикання лінії або взаємно-протилежності точок (принаймні 3-ох).

Релятивний фактор мусить мати і релятивний термін; дійсно термін площі геометричної фігури є лиш терміном лінії і точок в їх функції обмежування.

Напр. **коло**, **трикутник**, **квадрат** і т. д. ми мислимо як окреслені площі, однаке термін “коло” має первісне значення: ‘круговий рух’ (праіндевр. *quel, В—І, 549), що дає образ лінії-обода; “трикутник” означає три взаємопротилежні точки (виражені контрапозиційною системою полярних координатів — як “кути”); “квадрат” — це кривозімкнута лінія, лома-на під прямими кутами на чотири (лат. quattuor) рівні фраг-менти.

Нижче для ілюстрації подаємо групу слів, що тепер озна-чають територію, але первісне значення яких було: ‘лінія’ або ‘точка’:

Гр. *chora* ‘лінійна екстензія’; (пор. *chorizo* ‘розмежовува-ти’; слов. *kraj*, 1) ‘точка—кінець лінії напрям’у, 2) ‘лінія—грань екстензії’ (утворена циркулюючим радіусом—напрямом); *kra-jina* 1) ‘ближча сфера, сфера межі—*kraj*’ (ще раніш—виобра-жена як “ближчий”, “менший” *kraj*—лінія), 2) ‘межа’; прасл. **storna* (укр. “сторона”; болг. “страна”; польськ. *strona*) ‘лінія напрям’у центра’ (проекція) (пор. лат. *regio*); англ. *country* (пор. фр. *contrée*) походить від лат. *contra* ‘напроти’ (так у старовинному Римі означували те місце—точку, а конкретніше — провінцію, що лежала **напроти** центра **простору** римського кругового світу (*orbis terrarum*) — імперії; цим центром було місто Рим; особливо ж так означувано Галію, що лежала *contra Romam—centrum*; тут ‘*contra*’ значить: 1) ‘відосередній полюс лінії напрям’у (точка—кінець), 2) ‘кругова (циклічна) межа’ (окреслена точкою—кінцем циркулюючого радіуса лінії напрям’у на осі-центрі Рим); (пор. нім. *gegend* ‘напроти’; *Ge-gend* ‘віддалена країна’); фр. *paus* походить від лат. *pagus* 1) ‘окраїна’, 2) віддалена від центра провінція, 3) село; похо-дить з кореня *pag-*, що виражає ідею межі (пор. *rangere* ‘обме-жовувати’); *paus* ще досі зберігає ідею межі (так як і англ. *country* 1) країна, 2) віддалений від центра простір: а) ‘про-вінція’, б) ‘сільська околиця’); в слові *pausan* а) ‘мешканець окраїни’, б) ‘м. провінції’, в) ‘селянин’.

А. Вебер каже за Кантом: “Геометрія є наукою про простір. А геометричні й арифметичні правди мають характер абсо-люотної кінечности” (W^I—442). Геометричний закон каже, що

площа геометричної фігури, і **хоро** — та **топоморфа**, не може мати іншого терміна, як тільки те слово, що означає лінію чи точки в функції обмежування; це значить, що вона **мусить** лиш такий саме лімітаційний термін мати. Цей детермінізм діє і обернено — **цебто: коли дане слово попередньо не означало геометрично-омежуючого фактора: абстрактну лінію і точку, то воно ніколи не могло також означати окресленої площі.** Ця геометрична правда дає нам можливість дедуктивним шляхом (без етимологічної індукції) верифікувати етимологічні дані: якщо в мовознавстві є сумнів — означало чи не означало дане слово, яке вже вийшло з мововжитку, **країну** (окреслену територію) — а такий науковий сумнів може бути щодо історичного слова “україна”, — то ми апіорично маємо право судити, що — **коли слово попередньо не означало геометрично-омежуючого фактора, то всамосіб не могло згодом ніколи означати й окресленої площі—країни.** Треба одначе при цьому застерегтися, що дане слово могло спершу означати обмежуючого фактора, але через скорий вихід з мововжитку могло не встигти перейти процес діалектики обмежування, **цебто означити окреслену площу.**

V

Ідея напряму є джерелом усіх просторових слів

Поняття про країну виробилося на базі перцепції **зорового** простору, що являє собою основний, найпримітивніший простір людини (Є—114). Зоровий **універсальний** простір — це екстензія в рамках круга обрії (горизонту) (гр. *horizo* ‘обмежовувати’). Це зорове враження горизонтного простору дало виображення про простір як той, що не може мати іншої форми, крім **циклічної**. Тому **основний топоморф**, що є типом горизонтного простору, має **циклічну форму** й термін **циклічної межі**, напр. укр. “околиця”, “округа” (від: **коло, круг**); нім. *Kreis* і т. д.

Країна, що її виображення постало на зразок горизонтного простору, також мусіло мати виключно **кругову** форму. Тому процес творення цього типу виображення можна в дія-

грамі унаочнити як процес окреслювання геометричної фігури — **кола**. Для окреслення кола потрібний лиш один геометричний елемент — **проста лінія** — вектор, що через прикріплення осереднього полюса (до місця—центра—осі) та циркулюючий оборот кругом нього стає **радіусом**—лучем; відосередній (об'єктивний) полюс—точка радіуса в циркулюючому русі описує траєкторію — **круг**, що обмежує простір.

Центром у просторі є людина в системі **Я—Тут—Тепер**. Щоб обмежувати в уяві простір, їй вистачає мати лиш одну лінію — виображений **напря́м**, що являє собою психологічний **радіус**. Всі інші геометричні елементи — не лише що зайві, але й не допущені. Тому то **всі терміни обмежуючого фактора**, і терміни **околиці** та **країни**, являють собою ніщо інше, як тільки **терміни лінії напряму**, обмежуючу функцію якого виражають за різними принципами. Напр. слово *chora* вказує на **екстензію** напряму; слово *contra* — на **проекцію** (відношення обмежуючої точки до центра); *storna* (“сторона”) — на **траєкторію** проекції; *kraj* (точка) на об'єктивну **поляризацію** і т. д.

Тому, що процес уявлення **околиці** і **країни**, це процес **руху циркулювання**, то кінець (точка) напряму (об'єктивний полюс радіуса) описує своєю циклічною траєкторією **круг**, якому надає свій термін, то й слова *kraj*, *contra* і т. д. означають не лише **точку**, але й **кругову лінію** і почерез неї означають згодом площу—**країну**. Тому, що точка *kraj* і *contra* не є відірвана від лінії **напряму**, то коли вони окреслюють площу, їх терміни (*kraj* і *contra*) починають цю площу означати, що її може автоматично означати й той термін, що називає лінію напряму за принципом екстензії (напр. *chora*); за принципом **траєкторії** (напр. *storna*) і т. д. Тому то напр. слова “край” та “сторона” розвивають своє значення симбіозно: синхронічно та в ідеологічній залежності одне від одного. Коли в народній мові слово “край” ще досі стоїть у своєму значенні під перевагою аспекту: “**там** — територія”, то таке саме значення силою конечности має й слово “сторона”¹). (Стор. 15).

VI

Геометрія все-простору в працях

Правда, діягами механічної (Евклідової) геометрії, що ними, для кращого, наочного розуміння процесу лімітації, ми досі послуговувалися, не завжди вияснюють нам зв'язок даного слова (що тепер означає окреслену територію) з лінією напрямку. Але на основі геометричного закону **обмежування** (яке виконує виключно сам **напрямок**) апіорно стверджуємо, що кожне таке слово (класи хороніма) **мусить** у якомусь відношенні цей **напрямок** у його функції обмежування означати безпосередньо, або походити від того слова, що цей **напрямок** безпосередньо означає. Напр. у нас не може бути сумніву, що слова “країна” та “україна” виходять від термінології **напрямку**, що виражає його численні різновидності в функції обмежування; однак трудніша справа збагнути цю геометричну діалектику, шляхом якої ці слова вийшли від термінології напрямку.

Ця трудність вияснення впливає з того, що геометрія природного простору, на базі якого творилося виображення про **країну** й **околицю**, не така механічна, як Евклідова; геометрія **простору** — природна і психологічна. Це вже відзначила теорія релятивності (Айнштайн та його попередники). Напр. біологічне **місце** (антропоцентричне) “тихий” дослідник Штрікер дефініює як “безростяжне положення, в якому ми перекладаємо в нашу свідомість зовнішній світ” (S^I—49); це особисте **місце** — то система Я—Тут—Тепер, що заснована на природному, **чотиривимірному** принципі: А. **тут**: 1) ширина, 2) довжина, 3) висота; Б. **Тепер**: 4) час. Прагнунтом проєкції є біологічний **напрямок**, цебто **тенденція волі до мети** (Кант-Ляплас); біологічному напрямкові притаманна **мета** (тенденція); тому, що мету мислять як **кінець** (гр. telos і лат. finis

1) Старші українці в Канаді для України мають слово “край”, бо для них це **там** — територія, а для Канади — країна, бо це **тут** — територія; це бачимо у фразеології: “Старий **край**” (Україна), “Молода, вільна **країна**” (Канада).

‘мета’; ‘кінець’)²⁾, то в цій біологічній системі: **напря́м**=**ме́та**=**кі́нець**. На такому біологічному ґрунті виображення про “сторону” утотожнилося з виображенням про “край”. Це заважило сильно на термінології простору. Одначе для **механічної** геометрії така діялектика — не зрозуміла, бо коли для неї “сторона” — це **лі́нія** (вектор; в кінетиці — радіус), а “**край**” — це **точка**, то для неї утотожнення цих 2-ох елементів — не можливе.

У геометрії природного простору маємо психологічне явище **ступенування**, про яке Дж. С. Мекензі каже, що воно появилося як наслідок розвитку інтелекту і що лиш на його базі почали творитися просторові поняття (М—61). Це тому, що простір сприймаємо тільки через **напря́м** (Є—113), то й це ступенування було нічим іншим, як ступенуванням котрогось із численних відношень напру́му. Значить, воно мусіло виражатися цим словом, що дане відношення напру́му означало, але це слово мусіло якось змінити свою форму, щоб адекватно це ступенування виразити. Напр. слово **кра́й** означає об’єктивний **полю́с**—точку лінії напру́му, а в кінетичній геометрії (циркулювання) воно виражає **обі́д** (циклічну траєкторію=кругову межу). Внаслідок виображення про наближувальне (доосереднє; інтензивне) **ступенування** простору **кра́й** (=кругова межа) уявлявся ближчим до центра і тому виразився демінутивом свого терміна: **кра́ї́на**.

Зокрема, дехто питає, як слово “краї́на” могло походити від слова “край”, коли—мовляв — слово “краї́на” раніш почало означати окреслену територію, ніж слово “край”. Так каже етимологія, і це — правда. Але це ще один доказ, що до старих слів не можна підходити механічно, і треба розвиток їх **форм** та **значень** розглядати на канві розвитку цих **понять**, що їх вони виражають. А ці старі просторові поняття були —

2) В українській народній мові чужі слова: “мета” (гр. meta) і “ціль” (нім. Ziel) — ще молоді і не зовсім поширені. Ідею **мети** висловлюють словом “кінець”; напр.: “На який **кінець** ти це чиниш?” = “З якою **метою** ти це чиниш?” (Волинь, Крем’янецьчина). Мету означає і слово “напря́м”; напр. “Воно б можна це зробити (читальню), якби всі такого **напру́му** (= **мети**. Ю. М.-Л.), як я” (Словар Б. Грінченка). “Сторона” = “край”, напр. у фразах нейтральності: “Моя хата з **краю**, — я нічого не знаю” = “Мое діло — **сторона**” (Волинь, Крем’янецьчина).

мітологічного типу і тому до них не можна підходити з раціоналістично-механістичним критерієм логіко - формального мовознавства. Напр. сьогодні для багатьох немає логіки в старій атмосферичній фразі “Дощ іде”, яка ще й досі переважає в народі, бо — мовляв — “дощ не має ніг”. Але ця фраза є виразом старого мітологічного вияснювання атмосферичних явищ (антропоморфізм в системі анімізації), і тому для давніх людей дощ таки “мав ноги”. Вундт каже: “В мові віддзеркалюється передусім **світ виображень** людей. У зміні значення слова уназверхнюються закони зміни виображень, — так, як вони устійнюються під впливом змінних умов асоціації та аперцепції. В органічній будові мови, в будуванні форми слова та синтаксичних словосполук частин мови дається розпізнати закономірність, що кермує зв'язком виображень, зумовлених природою та культурними обставинами окремих мовних спільнот. Отже це **міт** дає цим зображенням їх зміст...” (W—I(1), 31—2). **Мітологічний** спосіб думання сильно заважив і на формуванні старих просторових понять. Напр., знаючи, що простір є ще поза горизонтами, але не можучи увільнитися від постійної замкнутості в їх межах, як також не маючи змоги досвідом пізнати всього світу (універсального простору), примітивна людина не мала іншого виходу, як тільки **уявити** собі той світ, що є поза межами наглядного простору, отого “обмеженого континуум”, як В. Єрузалем окреслює простір в обрях (Є—114), примітивна людина уявила собі все-простір як той, що обмежений космічною (**абсолютно-ультимативною**) межею, поза якого вже не уявляла собі простору³). Правдиво каже Мекензі, що трудність розуміти цю антиномію лежить у тому, що логічно не можна уявити собі чогось, що було б “межею”, і що водночас **не розмежувало** б, цебто не **лежало в просторі** (М—84). Ми не можемо уявити собі іншої лінії-межі, як тільки **межу в просторі** (внутрі екстензії); натомість примітив уявив собі **межу простору** (грань, поза якою

3) В українській мітології на цій трансцендентній межі космосу уявлялися “Залізні Стовпи”, а в грецькій — “Стовпи Атласа, що підпирають край неба”. (Пор. мандрівку малого Тараса (Шевченка) до “Залізних Стовпів” за обрій).

“не було” простору). Бо в примітиву не було поняття про безмежний простір.

Ось всі ті чинники: 1) **біологічний**, 2) **психологічний** та 3) **мітологічний**, треба брати на увагу при дослідях генези старих просторових понять у пратворенні, а на їх канві наświetлювати їх адекватні вираження в живому процесі творення, цебто досліджувати походження цих просторових слів, що означають тепер окреслену територію. Щойно ця складна система може вияснити нам загадку походження деяких трудніших просторових слів, як “країна” та “україна”, а зокрема тих, що затерли сліди свого походження, позмінюючи свої форми, та сліди своїх попередніх значень, даючи народній етимології — навіть серед деяких учених — широке поле для гіпотез.

VII

Праслов'янська геометрія все-простору

У слов'янських мовах немає старшого слова для вираження об'єктивного полюса лінії наряду, як слово-зародок (ембріон) *kraǫjь. Тому ним означили й абсолютно-ультимативну межу. Штрікер запропонував відрізнати поняття про **місце** (Ort) від поняття про **простір** (Raum). Це було антропоцентричне **місце** (Я—Тут—Тепер), у якому підмет-людина сприймала себе за центр космосу⁴). З цього центра-точки людина дійсно по-протагорівськи почувала себе “мірилом усіх речей” і оцінювала світ. Від себе все починала й кінчала—звичайно, як у примітиву.

У розвитку відношення між **місцем** та **простором** (космічним) треба шукати зародка виображення про **країну**. У першій стадії цього геометричного процесу в мітологічному типі діяв принцип не кількості, а **якості**, бо людина — **центр** найперше надала космічному просторові циклічну **форму**, шляхом обмежування за допомогою **абсолютно-ультимативної** межі. Ця мітологічно-трансцендентна межа не була вислідом міряння простору. Один народ міг уявляти собі її ближче, другий — далше. Народ на вищому ступені цивілізації — напр. римляни —

4) Немов у сміховинці С. Руданського “Козак і король”: козак визначає середину світа **тут**, де він є **тепер**.

міг уявляти її собі як абсолютну межу імманентного світу (бо **світом** уявляли собі свою імперію); більше примітивні народи в тому самому часі уявляли її як межу-грань невідомого трансцендентного простору, локалізацією якого була **мітологічна географія** ⁵⁾).

На матеріялі слов'янських просторових слів **друга стадія (кількісна)** геометричного процесу — цебто **ступенування** — представляється досить ясно, якщо наші заложення не хибні. Вона почалася з цього, що межа все-простору **крај**, що була в першій стадії встановлена як **постулат форми**, була розвитком свідомості піддана діалектиці переходу **якості** (кругової форми) в **кількість** (вимір екстензії). Так **крај** аперцепувався як кінець універсальної екстензії (уявної сфери простору) за принципом кількості (метрики), визначившись як та екстремна зона простору, що лежить “абсолютно далеко”. Тому, що назовні поза нею вже не уявляли жадного дальшого простору, від неї не було можливе віддалювальне (екстензивне) ступенування простору. Таким чином уявну сферу ступеновано було тільки в наближувальному (інтензивному), цебто доцентричному, порядку, через негативну форму, в градації: 1. **позитив** — ‘абсолютно далеко’: **крај**; 2. **компаратив** — ‘менш абсолютно далеко’: **крајіна**; 3. **суперлятив** — ‘найменш абсолютно далеко’: **и крајіну** (=біля країни).

Це було ступенування уявної **екстензії**, отже схема цієї градації являє собою не лінії, а три перстеневі **зони** простору одна в одній. В найбільшому ободі зони **крај** лежав менший обід зони **крајіна**, а в цій останній — найменший обід зони **и крајіну**. Естремою (відосередньою) зони **крај** була циклічна межа (лінія) **крај**, що відмежовувала нулю простору; екстремою зони **крајіна** була циклічна межа (лінія) **крајіна**, що розмежовувала **зону** **крајіна** від суперлятивної зони уявного простору, званої **и крајіну**.

Зона, що була означена формою прибічності: **и крајіну**, не мала своєї доосередньої екстремі; ця смуга простору являла собою **пливку межу** між імманентною і трансцендентною сферами простору. Не маючи цієї екстремі-порога (бо на

5) Напр. в українському фольклорі: “синій Дунай”, “сине море”, “далекі “україни”, “за горами, за морями”, “за “тридесятим царством” і т. д.

ній кінчалось ступенування), вона тим самим не могла виразитися за принципом власної геометричної **лінії**, яка їй не була імплікована. Тому її уявляли як межу—**зону** екстензії, що не бувши субстанцією, чи уявленою конкретною реччю в просторі, не могла виразитися сама через себе; являючи собою смугу **простору**, вона могла бути означена виключно через конкретну річ у просторі, а такою тут була виображена екстрема компаративної зони—**лінія** (межа) **країна**. Отже цю суперлятивну зону виражено, шляхом описання лінії **країна**, прибічностевою формою: **у країну** ('коло країни').

Лінія **край** не могла обмежувати частину екстензії, щоб утворити просторово-площинну величину, тому що вона була не **межею в просторі**, лиш **межею простору**. Першою, і спочатку — єдиною, циклічною універсальною **лінією у просторі** (виображеному) була **лінія країна**; шляхом обмежування вона й утворила собою першу загально-абсолютну просторову величину (площу), якій надала свій термін, що із стереоніма став хоронімом. Так попередня семантика слова **країна** — 'лінійність' перейшла в наступну—'окреслена площинність'.

Край-лінія почав переходити в значення окресленої площі (країни взагалі) доволі пізно; це тому, що щойно з повільним зниканням мітології в сприйманні космічного простору ця трансцендентна межа поступово почала уявлятися як **межа в просторі**, переходячи в **іманентну** (раціоналізовану) **лінію**. Але не тільки мітологічна традиція, — бо й жива свідомість того, що **край** — це також об'єктивний полюс проекції (кінець космічного напрямку) **сторона**, опізнив перемену його значення 'лінія'-межа в значення 'окреслена площа'—**країна**.

Найближча до центра перстенева зона простору, що лежала всередині **країни**, була означена не субстантивом, а формою прибічності, як та, що лежала **у країну** (=біля країни-межі). Отже це був термін, що не специфікував **грані** (лінії), як це бачимо в слові "країна", а охоплював собою всю вузьку межу-зону екстензії. Ця зона простору була центром виображена за принципом напрямку: ['там' (де?) **у країну** 'біля країни']. Коли мітологічна схема ступенування згодом раціоналізувалася й локалізувалася, зону **у країну** приасоціювали до поверхні землі; це змінило її ідею напрямку ('там') на субстан-

тивну (to), бо вона вже перестала описувати абстракт (зону простору), а почала вказувати на змислову річ (зону землі при межі). Ця внутрішня зміна (субстантивізація) прийняла форму: [to (що?) (земля-річ, що звана) u krajinu]. Переміна прибічностевої форми в субстантив закономірно призвела до того, що первісна функція прийменника **u** перестала бути актуальною. Тому, нейтралізувавшись, він злився зо словом у родовому відм. однини, що й спричинило забуття походження цієї псевдомножини: (вони) “україни”, що — як слушно зауважує митр. Іларіон — є основною формою в усіх клясичних випадках її вживання, і тому не без підстав називає це “цікавим” явищем (ІО), сугеруючи плідну думку, що воно—не випадкове: не постало за принципом формалізованої аналогії до стцсл. предѣлы; лат. fines; англ. boundaries; польськ. granice і т. д. Навпаки, в таких типах воно знайшло механічне виправдання для своєї псевдомножини, що являє стягнену, закостенілу, субстантивізовану форму прибічності. Незалежно від нашої ранішої гіпотези в цій справі, — Ю. Шерех останньо написав: “Постання слова ukrajina шляхом додання суфікса -in(a) до прийменникової фрази u kraja...—можливе (Š—443).

VIII

Закінчення

Закон обмежування загально-абсолютний та універсальний. Тому то й слово **земля** змогло означати окреслену територію щойно тоді, коли його асоційовано з геометричним виображенням про **країну**. Поки це не сталося, воно не могло означати поняття про **країну** взагалі. Правда, до нього додавали етнічно-посесивний атрибут, що вказував на обмеження, напр. “земля Руська; “земля Половецька” (“Слово о полку Ігореві”); Engle (Angle) land (England); Deutsches Land (Deutschland), однаке тут слово “земля” було лиш елементом **назви**, означало поняття **індивідуальної** географічної величини, а не типової (країни **взагалі**).

CONTRIBUTION TO METHODS IN ONOMASTICS

Choro- and Toponyms and Their Origin

(English Résumé)

Choronym is the technical term used for a whole class of words denoting the highest geographical unit (*choromorph*), for example: *country, pays, kraj, krajina, ukrajina*, etc., and *toponym*—for a total system of words naming the subordinate unit (*topomorph*), for example: *regio, environs, Kreis, okruga, okolica, contrée*, etc.

In spite of their relative, quantitative and geophysical character in modern Indo-European languages, the choro- and toponymical words primarily were absolute, abstract and qualitative terms. By expressing stereometrical ideas of limitation they denoted 'spatial form'. The *topomorph* was a microparatype of the *choromorph*.

The primary meaning of the choro- and toponym: 'lines' and 'points'—was changed to: 'finite abstract surface'—by the geometrical law of the "natural" space. The finite abstract surface, as it is shown in the geometrical figure which serves as a diagram, is a phenomenon of limitation; therefore it is determined in the adoption of the term of limiting factor. In the natural geometry of the universe the only circulating direction was a limiting factor, i.e., the projection of man-'centre' in his four-dimensional place system: 'I—Here—Now'. Stereometrical forms which were changed to choro- and toponymical words by the geometrical "entelecheia" of the natural process of an abstract limitation are derived from various attributes or circulating direction. Thus *contra* (*country; contrée*) denotes positional relation of a central pole of direction to an objective (opposite) one. *Kraj* names an objective pole. **Storna* (*strana; storona*) indicates an extension of direction, and *kolo* (*krug*)—the circulation of it.

The general law is that no word may express an idea of a limited surface ('country'; 'environs') if the primary meaning of it was not: 'limitation'. This geometrical truth possesses a character of an absolute necessity.

A problem of the geophysical words—*land, Land, zemlja, terra*—is different from that of choro- and toponymical terms. The meaning development of that type of word, in the original substance of which was not implicated an attribute of limitation, is also subordinated to the geometrical limitation law of choro- and toponyms. Primarily it denotes (as a name only) some finite geographical (sensitive) surface exclusively by adding an ethnical attribute as a limiting factor, for example: *Engle land; Rus'skaja zemlja; Deutsches Land*, etc. Through an associative relation to the choro- and toponymical words, however, it can now become itself the term of a finite geo-extension ('land') of a typical kind (appellativum).

ЛІТЕРАТУРА — LITERATURE

- Аристотель:** "Physike akroasis, e peri archon". V.: Aristoteles Physik". Übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von C. H. Weisse. Leipzig 1829. (A).
- Е. Bernecker:** Slavisches etymologisches Wörterbuch, I. Bd., Heidelberg 1908-1913. (B).
- W. Wundt:** Völkerpsychologie, I. Bd., Die Sprache, I. Tl., Leipzig 1904. (W).
- A. Weber:** History of Philosophy. Transl. by F. Thilly. New York 1909. (W^I).
- Б. Дюшенъ:** Теорія относительности Эйнштейна. Берлинъ 1921. (Д).
- В. Єрузалем:** Психологія. Перекл. Г. Кичуна. Станиславів — Коломия 1921. (Є).
- Митр. Іларіон (Огієнко):** Перше значення слова "україна". Наша Культура, ч. 5 (170), Вінніпер 1952. (ІО).
- J. S. Mackenzie:** Outlines of Metaphysics. London 1911. (M^I).
- F. Mauthner:** Wörterbuch der Philosophie, II. Bd., München MDCCCX. (M).
- Ю. Мулик-Луцик:** До множинної форми слова "україна". Український Голос, чч. 13-15, Вінніпер 1952. (М.-Л.).
- Ю. Мулик-Луцик:** Мова українського простору. Канадійський Фармер, чч. 12-18, Вінніпер 1953.
Малая советская энциклопедия, т. III., Москва 1935. (МСЭ).
- А. А. Потєбня:** Мысль и язык. Одесса 1922. (П).
- Я. Б. Рудницький:** Слово й назва "УКРАЇНА". УВАН. Onomastica No. I. Вінніпер 1951. (P).
- Y. Šerech:** An Important Work in Ukrainian Onomastics. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Vol. II., No. 4 (6), New York 1952. (Š).
- G. F. Stout:** A Manual of Psychology. New York 1899. (S).
- Stricker:** Studien üb. d. Bewusstsein (V.: Mauthner, l.c., S. 291. (S^I).
- Стоцкий і Гартнер:** Українська Граматика. Вінніпер 1919. (СГ).

Не ради зиску ані милостині —
а для послуг членам!

ОСНОВАНА 1940 РОКУ

ЩАДНИЧО-КРЕДИТОВА СПІЛКА

“КАРПАТІЯ”

- приймає ощадності на уділи і вклади,
- дає позички на догідні сплати.

Урядові години від 9 рано до 7 ввечері.

CARPATHIA CREDIT UNION SOCIETY LTD.

862 Main Street

Phone 5-1719

Winnipeg, Man.

SLAVISTICA

A series relating to Slavic languages, literatures, cultures, ethnography, archeology etc., with special attention to the problems of Eastern Slavic world. Published by the Institute of Slavistics of UVAN in Winnipeg.

Appears three times a year.

- No. I — **The tasks of Slavic Philology and Ukrainian Slavistics** (in Ukrainian language), Augsburg, 1948.
- No. II — V. Chaplenko: **Ukrainianisms in the language of M. Hohol (N. Gogol)** (in Ukrainian language, with a French resumé), Augsburg, 1948.
- No. III — Ivan Sydoruk: **The problem of the Ukrainian White-Ruthenian Lingual Boundary** (in Ukrainian language, with English and German resumé, 2 maps), Augsburg, 1948.
- No. IV — J. B. Rudnye'kyj: **Slavic and Baltic Universities in Exile**, (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. V — J. Byrych: **A Page from Czech-Ukrainian Relations** (in Ukrainian language), Winnipeg, 1949.
- No. VI — R. Smal-Stocky: **The Origin of the Word "Rus"** (in English language), Winnipeg, 1949.
- No. VII — V. Chaplenko: **The Language of "Slovo o Polku Ihorevi"** (in Ukrainian language with an English resumé), Winnipeg, 1950.
- No. VIII — I. Mirtschuk: **Das Dämonische bei den Russen und den Ukrainern** (in German language). Augsburg, 1950.
- No. IX — J. B. Rudnye'kyj: **Slavistica Canadiana A.D. — MCML** (in English and Ukrainian), Winnipeg, 1950.
- No. X — Geo. W. Simpson: **The Names Rus', Russia, Ukraine and their Historical Background** (in Engl.), Winnipeg, 1951.
- No. XI — Metr. I. Ohienko: **An Early 17th cent. Ukrainian Russian Dictionary**. (In Ukr. and Russ. l.), Winnipeg, 1951.
- No. XII — V. J. Kaye: **Slavic Groups in Canada** (in Engl.), Winnipeg, 1951.
- No. XIII — P. Fylypovych: **Hohol's (Gogol's) Ukrainian Background**, (In Ukr.), Winnipeg, 1952.
- No. XIV — W. Kirkeconnell: **Common English Loanwords in E. European Languages**. (In Engl. l.), Winnipeg, 1952.
- No. XV — J. B. Rudnye'kyj: **Slavica Canadiana A.D. 1952**. (In Engl. language), Winnipeg, 1952.
- No. XVI — J. Šerech: **Participium Universale im Slavischen**. (In German language), Winnipeg, 1953.

Price: \$0.50 per copy. Obtainable at:

UVAN P. O. Box 3597, Station B., Winnipeg, Man., Canada.

ONOMASTICA

A topo- and anthroponymic series edited by

J. B. Rudnyćkyj

To date the following issues have been published:

ONOMASTICA I: The Term and Name "Ukraine" by J. B. Rudnyćkyj, 132 p. Winnipeg, 1951. Price \$1.50.

ONOMASTICA II: Canadian Place Names of Ukrainian Origin by J. B. Rudnyćkyj, 88 p. Winnipeg, 1951. Price \$1.00.

ONOMASTICA III: The Names "Galicia" and "Volynia" by J. B. Rudnyćkyj, 32 p. Winnipeg, 1952. Price \$0.50.

ONOMASTICA IV: The Name "Ukraine" in South-Carpathia by B. Barvinśkyj, 16 p. Winnipeg, 1952. Price \$0.50.

ONOMASTICA V: L'origine du nom des Ruthènes par B. O. Unbegaun, 13 p. Winnipeg, 1953. Prix \$0.50.

ONOMASTICA VI: Contribution to the Methods in Onomastics by G. M. Lucyk, 24 p. Winnipeg, 1953. Price \$0.50.

Obtainable at:

UVAN

P.O. Box 3597,

Station B,
Canada.

Winnipeg, Man.